



ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy  
2011, Volume: 6, Number: 4, Article Number: 4C0119

**HUMANITIES**

Received: May 2011

Accepted: October 2011

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

**Emine Dağtekin**

**Semra Hillez**

Dicle University

Diyarbakir Regional Directorate of Foundations

eminedagtekin@hotmail.com

shillez@gmail.com

Diyarbakir-Turkey

**MARDİN SURP KEVORK ERMENİ KİLİSESİ KORUMA VE ONARIM ÖNERİLERİ**

**ÖZET**

Mardin il merkezinde bulunan Surp Kevork Kilisesi'ni bir bütün olarak tanıtan yerli ve yabancı bir kaynak bulunmamaktadır. Makalelerde yüzeysel olarak ya da kaynak kitaplarda bir bütünün parçası olarak konu akışı içinde yer almaktadır. Bu çalışma, bugüne kadar ciddi bir şekilde incelenemeyen Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesinin, objektif araştırmalar sonucu bilimsel literatüre kazandırılması açısından önem taşımaktadır. Yapılan çalışma sadece Ermeniler tarafından inşa edilen bir kilisenin araştırılması değil, aynı zamanda yüzyıllar boyu iç içe yaşamış toplumlar arasındaki kültürel etkileşimin yönünün ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Bildiride ağırlıklı olarak yapının kentsel kimliği ve restorasyon önerileri ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Mardin, Kilise, Ermeni Surp Kevork Kilisesi, Koruma, Onarım

**CONSERVATION AND RESTORATION RECOMMENDATIONS MARDIN SURP KEVORK ARMENIAN CHURCH**

**ABSTRACT**

Surp Kevork Church in Mardin province as a whole, there is a source of introducing domestic and foreign. Articles on the surface or as part of a whole subject in the course of the source is in books. This study has so far not been addressed seriously in Mardin Surp Kevork Armenian Church, as a result of objective scientific research literature, it is important to win. The study only investigated a church built by the Armenians, but also aspects of cultural interaction between the communities have lived for centuries, nesting is also important to demonstrate. The paper will be discussed mainly the structure of urban identity and the restoration proposals.

**Keywords:** Mardin, Church, Armenian Surp Kevork Church, Conservation, Restoration

### 1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Anadolu'nun zengin kültürünün bir parçası olan kiliseler, tarihsel süreç içerisinde en fazla yok olma ile karşı karşıya kalan yapılardan biridir. Günümüzde geç kalınmasına rağmen bu yapıların korunmasına yönelik yapılan girişimler, kültürel mirasımıza sahip çıkmak ve geleceğe aktarmak açısından önemli bir olgu taşımaktadır.

Mardin kentsel sit alanı içinde yer alan Surp Kevork Ermeni Kilisesi, tarihi geçmişi 5. Yüzyıla dayanan kültürel yapılardan biri olarak günümüze ulaşmış nadir yapılardandır. Kentin güneyinde Ulu Camii mahallesinde bulunan Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi, eğimli bir alanda konumlandırılmış olup, doğu batı yönleri doğrultusunda yerleştirilmiştir. Çevresini kuşatan yüksek duvarlar, kilise yapısından daha gösterişli inşa edilmiş birimlerin ve bahçenin varlığı, anılan parselde manastır veya başka bir kompleksin olduğunu düşündürmektedir. Ancak kaynaklarda bu konuda herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

Tarihi ve kültürel mirasın korunması amacı ile yapılacak çalışmalarda yapı ile ilgili ulaşılabilecek tüm bilgilere ulaşmak ilk ve öncelikli hedef olmalıdır. Bu bağlamda Surp Kevork Kilisesi ile ilgili ayrıntılı mimari tanımlamalar ve güncel durumunun belgelenmesi amacı ile bu çalışma hazırlanmıştır.

### 2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Anadolu zengin kültürel mirası barındıran tarihi bir yerleşim alanıdır. Bu topraklarda yüzlerce yıllık kültürel birikimi taşıyan pek çok yerleşim ve yapı bulunmaktadır. Her geçen gün bu konuya ilgi duyan araştırmacıların artması ve devletin bu çalışmalara ayırdığı ödeneğin artması bu kültürün gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Mardin Surp Kevork Kilisesi çok kültürlü bir toplumun bizlere miras bıraktığı bir anıtsal yapıdır. Bu ve benzeri yapıların tespiti edilmesi, geleceğe aktarılması, Türkiye'de yaşayan farklı etnisitelerin, geçmişte olduğu gibi, birlikte yaşayabileceğine dair pozitif yönlerinin artışına katkı sağlayacağı aşikardır. Türkiye'nin hemen her tarafında işlevlerini kaybetmeleri veya kilise gibi hitab ettikleri cemaatlerinden az sayıda yada hiç bulunmamalarından dolayı terk edilmiş yapıların varlığı bilinmektedir. Bu yapıların ekonomiye ve kültürel mirasa kazandırılması için restorasyon çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de koruma bilincinin giderek gelişmesi umut vericidir. Ancak koruma çalışmalarında farklı disiplinlerin bir araya gelmesi, yapının özgün biçimine malzeme ve kullanım bakımından zarar vermeyecek davranışları içermesi konusunda zaman zaman eksiklikler görülmektedir. İyi niyetlerle başlanan restorasyonlar kimi zaman geri dönülmez müdahalelere, yanlışlıklara neden olmaktadır.

Bu çalışmada Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi'nde restorasyon uygulamalarına başlamadan önce, proje sürecinde yapılması gereken çalışmalar, hasar tespiti ve sorunların giderilmesine yönelik yapılan araştırmalar ve farklı disiplinlerin bir araya gelerek oluşturulan proje ekibinin yaklaşımları anlatılarak, yapının mimari özelliklerinin yanı sıra estetik, sanat ve tarihi değerlerini korumak, yapının sahip olduğu değerleri yok etmeden çağdaş gereksinimlerini sağlamaya dönük olarak gerçekleştirilmesi gereken koruma ve restorasyon önerileri ile yaklaşımlar ele alınacak, bilgilerin paylaşımı sağlanacaktır.

### 3. ANA KONU (SUBJECT)

Mardin, Müslüman Araplar, Kürtler ve Türkler; Ortodoks, Katolik ve Protestan Süryani, Ermeni ve Keldaniler; Yezidi Kürtler, Kafkas göçmeni Çeçenler'in nüfusunun bulunduğu kozmopolit bir şehirdir. İnsanlık tarihinde tarımın ve yerleşik hayatın başladığı Mezopotamya'nın kuzeyinde, İranlı Pers ve Sasanilerin temsil ettiği

Doğu uygarlığı ile Roma-Bizans'ın temsil ettiği Batı uygarlığının uzun yıllar temas ve mücadele ettiği bir sınır olmuştur. Kent, tarihi ipek yolunun üzerinde, Osmanlı imparatorluğunun Orta Doğudaki önemli bir ticaret kenti ve Doğu Hıristiyanlığının en önemli merkezlerinden biri olmuştur (Sarı, 2009: 234) .

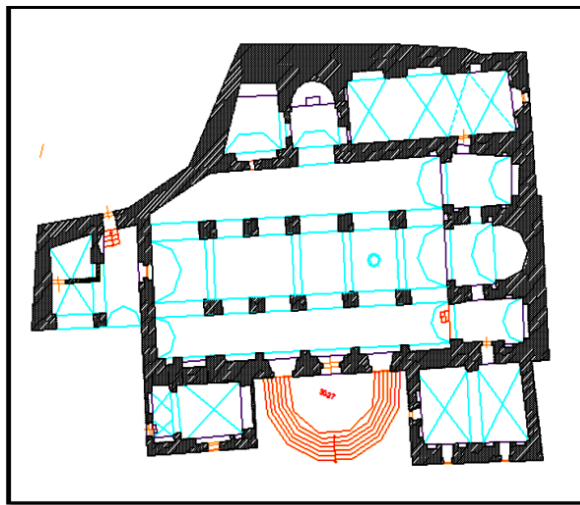
Diyarbakır Metropolitliğine bağlı olan Mardin Ermenilerinin Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk piskoposu 1601-1620 yılları arasında görev yapan Kalust'tur (Özcoşar, 2008: 429). Ancak Fransa'nın desteğini alan Katolik misyonerlerin 17. yüzyılda başlayan çalışmaları 19. Yüzyılın ortalarına doğru Mardin'deki Ermenilerin tamamının, Protestanlaşanlar dışında, Katolikleşmesiyle sonuçlanmıştır (Özcoşar, 2008: 431).

Ermeni Katoliklerin, Mardin'de 2 kilise ve 1 manastırları vardı. Bunlar El-hamra adıyla anılan Surp Kevork Kilisesi, Mor Yusuf Kilisesi ve günümüze ulaşamayan Mort Barbara manastırıdır (Akyüz, 1998: 96).

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi, şehrin güneyinde Ulu Camii mahallesinde, eğimli bir alanda konumlandırılmıştır (Şekil 1-4) (Kaynak: Mardin İl Valiliği Proje Ofisi, Çerme, 2008).



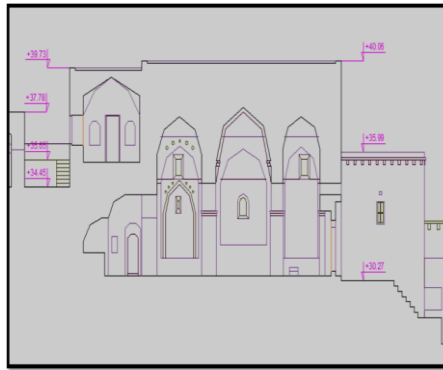
Şekil 1. Şehir içindeki konum  
(Figure 1. Location with in the city)



Şekil 2. Plan  
(Figure 2. Plan)



Şekil 3. Genel cephe  
(Figure 3. Church login)



Şekil 4. Düşey kesit  
(Figure 4. Vertical cross section)

Hristiyanlığın bütün mezheplerinde kiliselerin yönü Kudüs'e dönüktür. Sadece Ermeni kiliselerinin yönü doğuya dönüktür. Bunun nedeni ise, Ermenilerin tarih boyunca güneşi en az olan coğrafyada yaşamış olmalarıdır. Bugün Mardin ve yöresinde kiliselerin tümü, doğuya dönük durmaktadırlar (Çerme, 2008: 29).

Kilise, Doğu Batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Sokaktaki giriş kapısından sekili bir koridordan kilisenin güneyindeki avluya geçilir. Çevresini kuşatan yüksek duvarlar, kilise yapısından daha gösterişli inşa edilmiş birimlerin ve bahçenin varlığı, anılan parselde manastır veya başka bir kompleksin olduğunu düşündürmektedir. Ancak kaynaklarda bu bağlamda herhangi bir veriye rastlanmamıştır (Şekil 1-8).



Şekil 5. Sokak girişi  
(Figure 5. Street entry)



Şekil 6. Sekili Koridor  
(Figure 6. Terraced corridor)



Şekil 7. Müştemilat  
(Figure 7. Premises)



Şekil 8. Müştemilat avlusu  
(Figure 8. Premises courtyard)

### 3.1. YAPIM TARİHİ VE YAPININ GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR (DATE OF PRODUCTION AND CONSTRUCTION VANGUARDS)

Surp Kevork Ermeni (Surp Krikor Lusavoriç) Kilisesi, Hristiyanlığın kabulü sonrası inşa edilen kiliselerin en eskilerinden olup, Mardin'in ilk kilisesidir. M.S. 420 yılında Mardin'de inşa edilen bu kilise, Piskopos Hovagim Tazbazyan döneminde 1791 yılında onarılıp adı, Surp Kevork (Kırmızı Kilise) olarak değiştirilmiştir (Çerme, 2008: 14)



Şekil 9. Kilise girişi  
(Figure 9. Church login)



Şekil 10. Kilise giriş merdiveni  
(Figure 10. Church Login ladder)

2006 yılında yapılan onarımlar sırasında 6. yy.'a ait, Mardin şehrinin kuruluşu ile ilgili taş levhaya rastlanır. Levhada şöyle yazılıdır;

"M.S. 363'de Pers ordusu, kumandan Mambut (İmam Put) öncülüğünde Nusaybin şehrine saldırır. Şehrin halkı olan Ermenileri kılıçtan geçirir ve zenginliğini talan eder. Ermeni savaşçılar ise bugünkü Mardin dağına sığınır. Dağda da karşılaştıkları Pers güçleri ile savaşır ve onları yenmeyi başarırlar. Sivil halka katliam uygulayan Pers kumandanının adının unutulmaması için Ermeni Patrikhanesi, Mardin şehrine "Mambut" adını verir. Tarihçiler ise, burada savaşan Ermeniler için Mardiros, Mardik ve Mardı adını kullanmaktadır. Bu kelimelerin anlamı savaşçı ve şehittir" (Çerme, 2008: 14).

18. yüzyılda çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu bir mahalle olarak karsımıza çıkan, 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda ismine rastlanmayan Bas mahallesi, 19. yüzyıl mahkeme kayıtlarında sıklıkla yer almaktadır. Mahkeme kayıtlarında Sekevork (Sekurek) Kilisesinin bu mahallede bulunduğu belirtilmektedir. Adı geçen kilise büyük ihtimalle Surp Kevork Ermeni Kilisesi'dir (Özcoşar, 2006: 344).

#### 4. BULGULAR (FINDINGS)

##### 4.1. PLAN ÖZELLİKLERİ (PLAN FEATURES)

Kilise üç nefli, bazilikal planlıdır (Şekil 3). Batı duvarının büyük bölümü sokak zemin seviyesinin altında olduğundan giriş güneyden verilmiştir. Avludan yarım daire şeklindeki gösterişli merdivenle, yapının güney cephesindeki esas girişe çıkılmaktadır (Şekil 9, 10) .

Kapıdan 19,18x11.29 m. boyutundaki naosa geçilir. Beşer sütunla üç nefe ayrılan naosun doğusunda; içte dairesel, dışarıda düz duvarlı apsis, apsisin iki yanında ise, düz duvarlı protesis ve diakonikon bulunmaktadır. Apsis, naostan 140 cm, protesis ve diakonikon 80 cm. yükseltilmiştir. Apsisten, kuzeyindeki protese, protesisten vaftiz kurnasının olduğu vaftizhaneye geçilmektedir. Güneyde yer alan diakonikondan ise yine bir kapıyla ayın hazırlığının yapıldığı ve rahip eşyalarının saklandığı söylenen bir odaya ulaşılmaktadır. Diakonikonun güneyinde bulunan mekan, Kayseri ve İstanbul örneklerinde şapel olarak düzenlenmiştir.



Şekil 11. Protosis, nef ve vaftizhaneye açılan hol kemerli  
(Figure 11. Protosis, nave and byzantine baptistery belt hall opened)



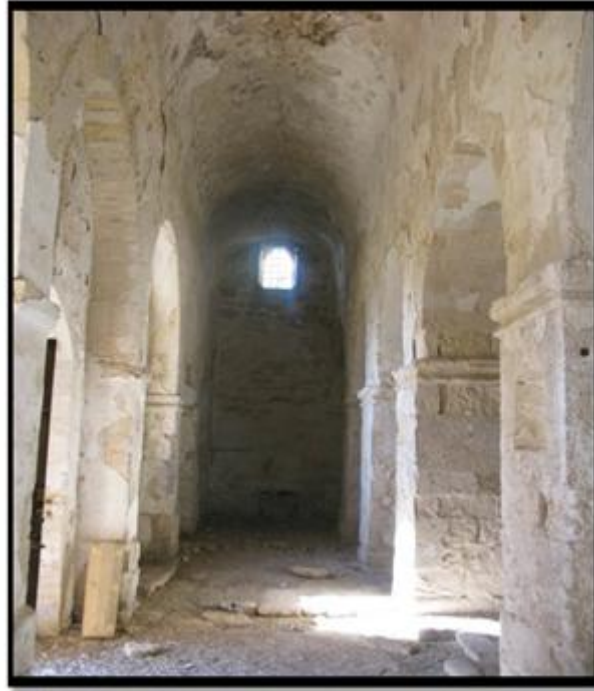


Şekil 12. Diakonikon  
(Figure 12. Diakonikon)



Şekil 13. Apsis  
(Figure 13. Apse)

Arazi konumundan kaynaklı bir sebeple sol nef, sağ nefe göre gittikçe daralan bir koridor özelliği göstermekte olup, sol neften kemerli bir açıklıkla ulaşılan yarım daire planlı bir hol bulunmaktadır. Kentte, Ermenilerle yapılan görüşmede bu holün koro bölümü olarak düzenlenmiş olduğu söylene de, kutsal sayılan koro mekanının neften düz ayakla ulaşılabilir olması, genel kilise plan tipolojisine uymamaktadır. Holde yarım dairenin hemen önünde, şu an tahrip edilmiş bulunan, üzerinde kurban ya da adak adandığı düşünülen bir seki bulunmaktadır. Holden kilisenin vaftizhane bölümüne muhtemelen din görevlisi olmayan kişilerin girebilmesi için bir giriş verilmiş olup, vaftizhanenin hemen karşısında, holden giriş yapılan ancak işlevi anlaşılmayan başka bir birim bulunmaktadır. Bu birimin sol nefe açılan kemerli bölümü molozla kapatılmıştır.



Şekil 14. Apsisten sol nefe bakış  
(Figure 14. Apse and nave view of the left)



Şekil 15. Apsisten orta nefe bakış  
(Figure 15. View of the middle of apse)

Holün üst katı, sokak giriş kapısından avluya giden holün hemen karşısında yer alan, ancak içeri girilemediğinden işlevi ve elemanları gözlemlenemeyen bir mekan bulunmaktadır.

Apsisler dışarıdan çıkıntılı olmayıp, Suriye bazilikalarında olduğu gibi düz duvar halindedir. Orta apsisi penceresiz olup yan apsislerde birer küçük pencere yer almaktadır. Kilisenin batı

duvarlarında nefleri aydınlatan birer adet küçük pencere, sağır kuzey duvarı, vaftizhanenin doğu duvarında bir adet basık kemerli pencere, güney cephesinde ise kemerli bir niş içersine yerleştirilmiş basık kemerli 2 adet pencere bulunmaktadır (Şekil 15-20).



Şekil 16. Apsisten sağ nef bakiş  
(Figure 16. View of the rigth nave apse)



Şekil 17. Vaftizhane ve papaz bölümüne açılan hol  
(Figure 17. Section of the Baptistry and the priest opened hall)



Şekil 18. Papaz hazırlık odası  
(Figure 18. Pastor preparation room)



Şekil 19. Vaftizhane  
(Figure 19. Baptistery)

Kilise içerisinde narteks ya da galeri olduğuna ilişkin herhangi bir iz rastlanmamıştır. Ancak, yapının güneybatı yönünde konumlanmış olan ve içeri girilemeyen bölümü incelendiğinde, kapatılmış iki adet kemer açıklığı gözlemlenmektedir. Kemer açıklıklarından, merdivene bakan bölümü merdivenin yaklaşık 1 m. altındadır. Kilise'nin yeniden yapıldığı göz önüne alınırsa bu bölümün eski kiliseye ait olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde sonradan kemerleri kapatılmış olan bu birimin narteks olarak fonksiyonlandırılmış olabileceği düşünülebilir. Ayrıca bu birimin güney ve doğu dış duvarları üzerinde figür işlenmiş iki adet taş bulunmaktadır. Bu taşların bir yönlendirme belirtebileceği düşünülebilmektedir (Şekil 21- 24).



Şekil 20. Papaz hazırlık odasının nefe bakan kapatılmış kemeri  
(Figure 20. The priest closed the preparation room overlooking the nave arch)



Şekil 21. Naostan görünümü  
(Figure 21. View naos)



Şekil 22. Güney görünüşünde kabartmalı taş  
(Figure 22. South guise of relief)



Şekil 23. Güneybatı görünüşünde kapatılmış kemer  
(Figure 23. Look of arch closed)

#### 4.2. Cephe Düzeni (Side Order)

Yapı, sade ve gösterişsiz bir cephe düzenine sahiptir (Şekil 10,24). Güney cephesinde giriş kapısındaki merdivenlerle hareketlenme gözlenmektedir. Ayrıca güney cephesinde molozla doldurulup kapatılmış olan, dört adet pencere bulunmaktadır.

Batı cephesi nefleri aydınlatan üç adet pencere açıklığına sahiptir. Doğu cephesi, protesis ve diakonikon duvarlarında açılmış olan küçük pencerelere sahipken, vaftizhanenin olduğu bölümde basık kemerli bir pencere mevcuttur (Şekil 5-10).

#### 4.3. Yapım Tekniği ve Malzeme (Construction Techniques and Materials)

Kilise, düzgün kesme taş bloklar kullanılarak yığma teknikle inşa edilmiştir. Ana malzeme olan kireç taşının yanı sıra kireç harcı yapımda kullanılan diğer malzemelerdir.

Duvar örgüsü, yanaşık derz tekniğinde ve çift cidarlıdır. İç ve dış cidarlar, 25-30 cm. yüksekliğinde, 18-21 cm. derinliğinde düzgün kesme taş bloklarla örülmüştür. Örtü sistemini oluşturan tonozlar yer

yer kesme taşla yer yer de moloz taşla yapılmıştır. Naosun, vaftizhanenin ve bemanın zemininde yer yer taş levhalar bulunmaktadır (Şekil 25, 26).



Şekil 24. Sağ nefte tonozlar arasındaki örgü farklılığı  
(Figure 24. System the difference between the right nave vaults)



Şekil 25. Sol nefte tonozlar arasındaki örgü farklılığı  
(Figure 25. System the difference between the left nave vaults)

#### 4.4. Taşıyıcı Sistem (Structural)

Üst yapının yükü zemine duvarlar ve sütunlar vasıtasıyla aktarılmaktadır. Duvarlar ve kemerler birbirlerine tonozlarla bağlanmaktadır. Sol nefte 255-315 cm, sağ nefte 240-280 cm., orta nefte 310-370 cm. açıklığında olan kemerler beşik tonozların yükünü duvarlara ve ayaklara iletmektedir (Şekil 25, 26).

#### 4.5. Mimari Donanım ve Bezeme (Architectural Hardware and Decoration)

Güney cephesindeki giriş kapısı sivri kemer ile oluşturulmuş bir nişin içerisinde bulunmaktadır. Sivri kemer, üç silmeden oluşmakta olup, aynı zamanda ortada kalan silme kemerin iç ve yan yüzünü birbirinden ayıran 90 derecelik açığa sahip çerçeve özelliğindedir. Kemerin dışa bakan bölümünde iç bükey bir yüzey bulunmaktadır. Sivri kemer her iki yanda da beden duvarlarının üzerine antik mimarlıkta görülen mutulus ile sona eren kare bir üzengi taşı ile oturmuştur. Herhangi bir bezemeye sahip olmayan kemerin kilit taşı üzerinde, sonradan doldurulduğu görülen bir açıklık bulunmaktadır. Naosa giriş kapısı ise basık kemer içerisine yerleştirilmiş olup, basık kemer üzerindeki iç bükey ve sınırları üç kademeli bir silme ile belirlenmiş sivri kemer ile hareketlendirilmiştir. Tüm kemer ayakları sık bir biçimde kabartma haç ile süslenmiştir. Kemer üzengileri silme ile tezyin edilmiştir.

Bunun yanı sıra apsis, protesis ve diakonikon bölümlerinde, altarlarda ve kutsal eşyaların konulduğu bölümlerin kemerlerinin karnında geometrik motiflere ve güneş kabartmalı, bordürle çevrili kabarlara rastlanmaktadır (Şekil 15, 23).

Orta nef batı duvarında kemerli bir nişe rastlanmaktadır. Ancak tahrip edildiğinden fonksiyon hakkında herhangi bir fikir yürütülememektedir. Kilise binasındaki diğer donanımlar ise güney cephede pencere altlarında sıralanmış mezarlardır. Pencere altında niş haline getirilmiş bölümlerde mezar yapılmış olup, kapı girişinin hemen sağında yer alan pencere altı üç bölüme dörtgen olarak ayrılmışken, sol pencerenin altında kemerli bir alan bulunmaktadır (Şekil 27, 28).

Donanımla ilgili diğer bir öge ise; vaftizhanede pencere altında bulunan, vaftiz kurnası ile duvarlara simetrik ve sistematik yerleştirilmiş olan sivri kemerli nişlerdir (Şekil 18).

#### 4.6. Bozulmalar (Structural Distortions)

##### 4.6.1. Eklentiler ve Değişiklikler (Additions and Alterations)

1791 yılında Tazbazyan tarafından yaptırılan onarımın ve onarım esnasında yapılan değişikliklerin kapsamı konusunda bilgi yoktur (Özcoşar, 2006: 344). Ancak, yapıda liturjik gereksinimlerle olması beklenen narteks ve galeri kısmının bu dönemde yok edildiği sonucu çıkarılabilir. Güneybatıdaki yapının kapatılmış kemerleri, ölçeği büyük tutulmuş merdiven ve batı cephesinde kemeri duvara bağlayan tonozun yapı malzemesinin diğer tonozlar gibi kesme taş değil de moloz taş olması 1791 onarımında kapsamlı değişikliklerin yapıldığı kanaatini uyandırmaktadır.

Yapıda bir çan kulesinin olmayışı, dönemiminin yasal kısıtlamaları gözönüne alındığında daha önceden varsa dahi sonradan inşa edilip edilmediği konusunda bilgi edinilememiştir.

İç cephelerde ve kemer ayaklarında yer yer görülen beyaz badana kalıntıları, kilisenin boyandığını göstermektedir. Bugün boyalar kısmen dökülmüştür. Üst örtü kapsamlı olmayan, 2006 yılında yağmur sularının engellenmesi için Kilise Vakfı tarafından yapılan restorasyonu sırasında, çimento-kireç oluşumlu sıva ile dam yüzeyi beton harç ve şap ile kaplanmıştır.

##### 4.6.2. Vandalizm ve Yağma (Vandalism and Looting)

Yapıda altın ya da değerli eşya aramak amacıyla özellikle apsis nişi, kurna altı, holdeki niş, mezar bölümleri, duvar içlerinin bir kısmı yapılan kaçak kazıların neticesinde tahrip edilmiştir. Yer döşemesinde yapılan kazılar nedeniyle de kilisenin içi çukur ve moloz yığını ile dolmuş, alttan çıkarılan toprağın mekanda bırakılmasıyla da



yer yer yükseltiler oluşmuştur. Bugün kemer ayaklarının gerçek kodu görülememektedir (Şekil 27, 28).

Kazılan mezarlardan ortaya çıkarılan mezar taşları pencere önlerine istiflenmiş, ya da kırılarak bir köşeye atılmıştır.



Şekil 26. Tahrip edilmiş mezar  
(Figure 26. Destroyed the tombstone)



Şekil 27. Tahrip edilmiş mezar  
(Figure 27. Destroyed the tombstone)

#### 4.6.3. Bakımsızlık (Abandoned Building)

Kilisede duvarlarda taşlar oynamış, betonarme şapın yarattığı etkiyle tuzlanma meydana gelmiştir. İçeri su aldığından dolayı tonozlardaki sıvalar dökülmüştür. Sütunların alt kısımlarında, yan

neflerin tonozlarında ve apsiste sıva ve boyalar dökülmüştür. Bitkilenme meydana gelmiştir.

Vaftiz kurnası, mezar taşları ve nereye ait olduğu anlaşılamayan mimari parçalar dağınık halde veya olmaması gereken yerlerde kullanılarak yapının okunması zorlaştırılmıştır.

#### **4.6.4. Malzeme Bozulmaları (Material Distortions)**

Cephede görülen yüzey kayıpları genellikle siyah kabuğun düşmesi ya da suda çözünürlüğü kalsitten daha fazla olan alçıtaşı oluşumunun yağmurla yıkanmasıyla gerçekleşen erozyon sonucunda görülmektedir. Yapı cephelerindeki taşlarda ve silmelerde kırık ve çatlaklar görülmektedir. Pencere demirleri ve gergiler paslanmıştır. Cephelerde özellikle duvarların alt kısımlarındaki bazı taşlarda yüzey kayıpları belirlenmiştir. Yapının beşik tonozlu örtü sisteminde önemli çatlaklar bulunmaktadır. Beşik tonozları taşıyan kemer ayaklarında çatlaklar gözlenmiştir.

#### **4.7. Koruma Sorunları (Protection Problems)**

##### **4.7.1. Mülkiyet, Tahsisat ve İşlevle İlgili Koruma Sorunları (Property, Allocation and Protection Issues Related to the Function)**

Kilise taşınmaz gayri menkul olarak cemaat vakfına aittir. Cemaat Vakfının eylemlerini ve mülklerine müdahalesini sınırlı da olsa denetleyen kuruluş Vakıflar Genel Müdürlüğü, tarihi eserlerin korunması ve denetimi için kurulan KUDEB ise müdahale edebilecek diğer kuruluşlardır. 2002 yılında verilerin yeterince işlenmediği ve güncellenmesi gereken projelere sahip olan eserin vakfı, maddi durumu gerekçe göstererek onarım yapamamaktadır. Cemaat Vakfı ile cemaat vakıf mülklerine müdahalesi 5737 sayılı yasa çerçevesinde sınırlandırılmış olan, Vakıflar Genel Müdürlüğü, eserin bila bedel tapu devri yapılmadıkça esere müdahale etmemektedir. KUDEP ise proje revizyonları, onarım ve güçlendirme performanslarını gerçekleştirecek yeterli mali ödeneğe sahip değildir.

İlke kararlarına göre, mülk sahibinin eser onarımını gerçekleştirmemesi durumunda, ilgili belediyesi ve mülki amirlik önlem almak zorundadır.

Adı geçen kurumların eserin kurtarılması için herhangi bir müdahalede bulunma isteksizliğinin yanı sıra, kullanım sorunları da yapıdaki hasarın artmasına neden olmaktadır. Sahipsiz kalan yapının işgale uğramış olması, kullanımdan kaynaklı tahribatın artması ve özgün işlevini kaybeden eserin fonksiyonlandırılmamış olması da tahribat artırıcı etkenler arasında yer almaktadır.

##### **4.7.2. Kullanıcı Müdahalelerinden Kaynaklı Koruma Sorunları (User Intervention Source Protection Problems)**

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesinde, dam örtüsü ve duvarlarda çimento esaslı malzemelerle onarım yapılmıştır. Ayrıca dışarıdan girişi engellemek için kapatılan açıklıklar, yapının okunmasını zorlaştırmakta, kimi izlerin kaybolmasını neden olmaktadır.

Belgeleme yapılmadığı için bilinmemekle beraber, yasal düzenlemelerin etkin kılınmadığı bir dönemde cemaat tarafından da yeterli araştırma yapılmadan yıkım, söküm gibi müdahalelerin gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Tescillendikten sonra dahi yetkili mercilere danışılmadan müdahale gerçekleştirildiği gözlemlenebilmektedir.

Bu kararların varlığına karşın tescillenen bir çok yapıda olduğu gibi, kilisede de yapılan uygulamaların projelerinden farklı veya onaylı proje dışında uygulamaların gerçekleştirildiği, eksik olan denetim mekanizması sebebiyle mülk sahibinin her türlü müdahaleyi

gerçekleştirdiği, ana ilkelerden uzak durularak mimari özgünlüğe zarar veren kalıcı ya da uzaklaştırılması gibi gerek maddi külfet gerekse büyük zaman ve işçilik gerektiren uygulamalarda bulunulduğu belirlenmiştir.

KTVKYK'nun 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı ilke kararı ve 5737 sayılı kanunun ilgili yönetmelikleri ile KUDEB yönetmeliğinde basit onarım ve kapsamlı onarım net bir şekilde belirtilmiştir. Genelde yönetmelik ve kurul kararları dışında gerçekleştirilen müdahalelerin yanı sıra kurul kararı ile gerçekleştirilen onarımlarda dahi kurul kararlarında talep edilen süreç ve sonuç gösteren fotoğraf ve raporlar kurula iletilmediği tespit edilmiştir.

#### **4.7.3. Kullanıcı Müdahaleleri Sonucu Mimari Özelliklerde Oluşan Sorunlar (Measures of Problems as a Result of User's Architectural Features)**

Plan ve cephelerde yapılan eklemeler, mekanlar arasında kapatılan açıklıklar, değiştirilen malzemeler ve taşıyıcı sistemlerinde yapılan değişiklikler kilisenin özgün mimari kimliğine zarar veren kullanıcı müdahaleleridir.

Kilisenin içinde bulunduğu çevrede yapılan yeni binalar kilisenin sokaktan algılanmasına, cephelerin sokak slueti içinde zayıf durmasına neden olmuştur. Kilise yapısının parsel sınırı ve civar yollar ile mevcut diğer yapılarla ilişkilerinde görülen değişiklikler yapının görsel ve imgesel değerlerine zarar vermektedir.

Ahşap olması beklenen doğramaların güvenlik gerekçesiyle niteliksiz ve kötü görünümü demir doğramayla değiştirilmesi, kireç olması beklenen sıva ve derz harçlarının çimentoya dönüştürülmesi, toprak damın donatılı betona çevrilerek aşırı yük yüklenmiş binada yıkıma neden olabilecek çatlamalara yol açması ve yükseltilmiş yol kotu sebebiyle yer altı zemin suyunda oluşan yükselme ve alçalmaların statik sorunlara mahal vermesi kullanıcı müdahaleleri olarak sıralanabilir.

Kullanım ve işlevden kaynaklı olarak kapatılan açıklıklar, mekanlar, yıkılmış duvarlar planın algılanmasını zorlaştırmaktadır.

#### **5. SONUÇ VE ÖNERİLER (CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS)**

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi, milli kültürün ve çok kültürlü bir toplumun ortak mimari mirası olarak korunması ve gelecek nesillere aktarılması sağlanmalıdır. Tarihi yapılarda korumanın birincil koşulu belgeleme sürecidir. Kilisenin koruma çalışmalarına başlarken, yapının tarihçesinin (yapım süreci, geçirdiği onarımlar, depremler, yangınlar vb.) araştırılması, malzemesi, hasarları gibi son durumun belgelenmesi ile çalışmaya başlanmalıdır. Bu inceleme sonunda yeterli literatür bilgisine ve deneyime sahip uzmanlardan oluşan bir çalışma ekibi ile kilisenin günümüzdeki durumunu belgeleyen bozulma ve hasarlara ilişkin önerilerin getirildiği analitik rölövenin hazırlanması sağlanmalıdır.

Rölöve çalışması ile birlikte onarıma yönelik olarak, yapının malzeme ve hasarları yerinde incelenerek sınıflandırılmalıdır. Bu sınıflamaya göre farklı malzeme ve hasar tiplerinin görüldüğü noktalardan örnekler alınarak, yapıda görülen bozulma morfolojileri, bu bozulmaların gerçekleşme nedenleri tespit edilerek proje ve raporlara aktarılmalıdır. Malzeme örnekleri uzman kontrolünde deneyler yapılarak, cins, nevi ve türevi belirlenmeli, bozulmalar ve koruma programı geliştirilmelidir. Bozulmaların derinlikleri ve malzeme ile ilişkilerini anlayarak müdahale karakterleri belirlenmelidir. Yerinde yapılan incelemeler ve laboratuvarda gerçekleştirilen deneysel çalışmalar sonucunda malzeme ve hasar analizi çizimler üzerine işlenmelidir.

Kilisede yapılacak onarım çalışması için hazırlanacak restorasyon projesi, yapının özgünlüğü esas alınarak ve minimum müdahale yapılacak şekilde hazırlanmalıdır. Kullanılacak malzeme ve tekniğin belirtildiği, güçlendirme, temizleme, sağlama gibi yöntemlerinin yer aldığı restorasyon projesinde özgün malzeme ve minimum müdahale esas olmalıdır.

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesinin kültürel mirasa yeniden kazanımı için onarım aşamasında aşağıdaki hususların göz önüne alınması önerilmektedir.

- Yapı çevresi ile bir bütündür. Çevredeki niteliksiz yapıların kaldırılması sağlanmalıdır.
- Yapıda genel bir temizlik yapılarak çöp ve benzeri atıklar kaldırılmalı, düşen taşlar ve yerlerinden kaldırılan mimari elemanlar yapı içinde özenle korunmalıdır.
- Yapının özgün planın anlaşılması için, farklı dönemlerde eklenen eklentiler kaldırılmalıdır.
- Yapının farklı yerlerinde kapatılan kemer, niş, kapı gibi (vaftizhane ve güneybatı bölümünde bulunan kapatılmış kemer) açıklıklarının açılması sağlanmalıdır.
- Onarımda yıkılan duvarlarda ve sıvalarda özgün malzeme olan küfeki taşı kullanılmalıdır.
- Kilise içinde yapılan çimento - kireç karışımı sıvaların sökülerek altında yer alan taşların su ile temizliği yapılmalı ve özgün durumuna uygun olarak taş tozu - kireç karışımı ile siva yapılmalıdır.
- Dam yüzeyine dökülen çimento tabliyenin yapı duvarına verdiği zarar statik projesi ve raporu ile tespit edilmeli ve önlemler geliştirilmelidir.
- Çeşitli nedenlerden dolayı (define arama vb.) yapılan kazılarla bozulan ve çevreye dağılan kilisenin taş döşemesi yeniden yapılmalıdır.
- Yerlerinden kaldırılan vaftiz kurnası, mezar taşları gibi elemanların yerlerine konulması sağlanmalıdır.
- Cephede görülen tuzlanmaya karşı çimento ile yapılan harçlar kaldırılarak yerine taş tozu ve kireç tozu ile yapılan harçlar ile boşalan derzler doldurulmalıdır.
- Tonozlarda görülen çatlaklıkların boyutları tespit edilmeli, enjeksiyon, askıya alma, yeniden örme gibi yöntemlerle sağlama yapılmalıdır.
- Sonradan eklenen demir doğramalar kaldırılmalı, özgün olanlarda doğrama rengi tespit edildikten yüzeydeki korozyonları temizlenip antipas uygulamasından sonra özgün boya rengi ile boyanmalıdır.
- Yapıyı tahrib eden bitki oluşumunun önüne geçmek için bitki kökleri kurutulmuş olarak sökülmalıdır.

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisenin, kullanılmamasından dolayı oluşan tahribat gün geçtikte artmaktadır. Tarihi yapılarda işlevlendirme, yapının korunmasını sağlayan etmenlerden biridir. Ancak dini bir yapı olan kilisenin özgün işlevi dışında işlevlendirilmesi kamooyu vicdanını rahatsız eden bir durumdur. Bu nedenle yapının kilise veya müze olarak kullanıma sunulması sağlanmalıdır.

#### **NOT (NOTICE)**

Bu makale, 28-30 Eylül 2011 tarihleri arasında Elazığ Fırat Üniversitesinde "International Participated Construction Congress" IPCC11'de sözlü sunum olarak sunulmuştur.

**KAYNAKÇA (REFERENCES)**

1. Sarı, E., (2009). "Mardin'de Kültürlerarası İletişim Ve Kültürel Kimliğin/Farkın İnşası". Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 2, ss: 227-259, Gaziantep Üniversitesi Basımı, ISSN: 1303-0094.
2. Özcoşar, İ., (2008). "Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim". Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), ss: 427-440.
3. Akyüz, G., (1998). Mardin İlinin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi, İstanbul.
4. Çerme, T., (2008). Zengin Eski Kent Dokuları Birikimine Sahip Mardin. Arkitekt Mayıs Haziran 2008, sayı:517, ss:14-29
5. Özcoşar, İ., (2006). 19.yy'da Mardin'in Mahalleleri. Makalelerle Mardin-II Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı, Haz:İbrahim ÖZCOŞAR, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, C. II., İmak Yayınları, İstanbul.